

TÜRKLERİN MESKEN TİPLERİNDEN TOPAKEV VE KARAÇADIR

²Sebahat GÜL-¹Kamil GÜLLER

^{1,2}M.Ü.SBE, Halı-Kilim Bölümü., Yüksek Lisans Öğrencisi

Abstract: The article covers the comparison between Topakev which was used in C.Asia by Turks and Tent which is made of goat hair, which was used by Turks in Anatolia.

İLGİRİŞ

Taşınması ve kurulması çok kolay olduğundan çadırlar göçebe toplumlar tarafından kullanılan bir mesken türüdür.

Toplum bilimciler ve tarihçiler, insanoğlunun mağaradan çıktıktan sonra yaşadığı ilk meskenin "çadır" gibi bir yapı olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır.

İLETİMOLOJİK YAKLAŞIM

"Çadır", eski şekli "çatır", Farsça "çadır" dan veya Türkçe "Çat" kökünden türetilerek meydana gelmiştir. (Osm. Hayme) Türkler bu tür meskenlere. "ev, iv, oba, otak, kerekü, gereke, çerge, çatır ve çetir"de derler[1].

İLMİMARİ YAKLAŞIM

"Strzygourski" gibi Orta Asya Türk mimarisini yakından inceleyen bazı arkeologlar, Asya mimarisinin temel esaslarının çadıra dayandığını belirtmekte fakat nasıl aktardığı konusunda bir bilgi vermektedir. Ama, Yunan mimari sanatının ahşap mimarisinden doğduğu kabul edilirse, Türk mimarisinin de çadırdan geldiği fikri düşünülebilir.

Türkler, Orta Asya'da iken kullandıkları Topak evi, Anadolu'ya geldiklerinde beraberinde getirdiler. Fakat iklimsel değişiklikler ve Araplar ile olan sıkı ilişkilerin neticesinde Karaçadır (kıl çadır) ile tanıştılar. Anadolu'nun jeomorfolojik yapısı keçinin yetiştirilmesine elverişli olduğundan bol miktarda kıl elde etmek mümkün oldu ve zamanla, bu çadırlar Anadolu'nun hemen hemen her yerinde kullanılmaya başlandı.

Bundan bir süre önce TÜBİTAK'ın davetlisi olarak bir grup Rus profesör ve bilim adamı, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ni ziyaret etti. Müzenin Etnografya departmanında bulunan "Topak ev" özellikle ilgilerini çekti ve bir süre sonra kendi aralarında konuşarak gülmeye başladılar. Daha sonra tercümanlarından elde ettiğimiz bilgiye göre; kendilerinin hala Sibiry'a'da kullandıkları Topak evi, bizler müzeye kaldırmamızdan dolayı güldüklerini öğrendik.

IV. TEKNİK ÖZELLİKLER

Türk göçebe topluluklarının kullanmış oldukları çadır tipi üç türdür:

1) Karaçadır, (Kılçadır)

2) Alaçık, yanların yerden başlayarak kaba taş ile örüldüğü, üst tarafın ağaç ve kamış çubuklarla örülerek keçe kaplandığı yarım kubbe şeklinde bir yapıdır.

3) Topak ev

Emirdağ yöresinde rastlanan Emirdağ tipi Topak evi, bin yılı aşkın bir süredir, Türklerin, Moğolların, Kırgızların, Özbeklerin, Kazakların; Mançurya'dan Anadolu'ya, Urallar'dan; Afganistan'a kadar uzanan dünyanın dörtte birini oluşturan alanda, Türklerin "yurt", "topak ev", Kırgızların "kiyiz üy-keçe ev" adlandırdığı, yuvarlak ve tavanı kubbeli ve açık olan bir çadır tipidir. Bu tip yapılar, yan duvarları ve tavanı olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Yan duvarlarına "kerege", "derim", "kanal", çatı tekerleğine "Düğnik" adı verilir. Kerege birbirlerini uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmıştır. Toplandığı zaman birbiri üzerine gelerek bir demet oluşturan kerege kucakta kolaylıkla taşınabilir. Kurulacak yer belirlendiğinde, bu keregeler açılarak bir yuvarlak teşkil edecek şekilde bağlanır ve 2- 2,5 metre yüksekliğinde bir kafes meydana getirilir. Kanatların bir yerinde güneşin doğduğu yöne gelmek üzere bir kapı çerçevesi konulur. Bu kapıya "eşik" adı verilir, tepede ışık ve hava almak üzere yuvarlak bir delik vardır. "Tünlük"-Tün gece demektir-, denilen bu delik, yanın ateşin dumanının dışarıya çıkmasını sağlar. Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Eşit üzerine asılan örtü geceleri ve fena havalarda indirilir.

Çadırın sadece orta direği kurulurken ve kötü hava şartlarında kullanılır, normal zamanlarda kullanılmaz. Çadırın iskeleti genellikle söğüt yada çam ağacından ıslak veya ısıtılarak bükülen çatalardan yapılır. Koyun yününden yapılan keçeler derimler için dikdörtgen, kubbenin yanları için iki tane ortası oyuk yarım daire, ve tepesi için yuvarlak yada kare şeklinde yapılır. Çadır kurulduktan sonra her tarafı saran geniş kuşaklar ile çadırın her yeri sarılarak rüzgara karşı direnci artırılır. Bundan sonra çadırın duvarları dışarıdan "çiy" adı verilen boyalı yün veya ipek sarılmış olan kamış sazlarından yapılmış hazır bir örtü ile sarılır.

Çadırın kanatların üst kısmında nakışlı bir pervaz yer alır. Saçak gibi olan bu kısma Kazak-Kırgızlar "tödöge", Osmanlılar "Çadır soyvanı" Fransızlar "Lambreguin" derler. Nitekim buna benzer bir yapıyı daha sonraki dönemlerdeki mimaride iç veya dış mekânların süslemelerinde görmekteyiz.

Türkiye'deki çadır örnekleri ile ilgili terimler, bunların Horosan Türkmenlerinden geldiğini göstermektedir.

Çadırın ortasında, soğuk havalarda ateş yakılan bir yer bulunur, Buna "korkuk" denilir. Kapının karşısında bulunan kısma ise "tor" adı verilir. Burada yükler (sandıklar, hurçlar, hararlar, heybeler, ve bohçalar) yer alır. bunların önüne halılar serilir. Asıl ve reis çadırlarına (ak ev) derler. Zengin insanların topak evlerinde, duvarlara halılar asılır. Kırgız-Kazaklar ve çoğu göçebe Türklere çadırın sağ ve solu; içeriden kapıya doğru bakıldığında, sağa ve sola gelen taraflardır. Kapıdan girilince sağ tarafta at derisinden yapılan kımız tulumu (saba) ve onun yanında yemek kapları yer alır. Kiler olarak kullanılan kısmın yanında yatak ve yatağın hemen yanında ev sahibinin giyim kuşama ve silahlarına asıldığı bir demir kazık bulunur.

Karaçadırlar genelde keçi kılından veya kara yünden çul tarzından (bezayağı) dokunan büyük bir örtü, onu geren ve destekleyen 2-3 direk ile ip ve kazıklardan ibarettir.

Oğuz boylarının Anadolu'ya geçmeden yapılmış topak evlerle gelmiş olmaları olasıdır. Ancak iklim şartları ve göç izleklerindeki değişiklikler nedeniyle pek çok boyun burada karşılaştıkları Arap-Bedevis çadırlarına çok benzeyen bu tür çadırları benimsedikleri düşünülmektedir.

Yörükler arasında çadır 60-80 cm genişliğindeki 5,7 veya daha fazla sayıdaki keçi kılından dokunmuş kanatlardan oluşan üst parçanın adıdır. Üç ile beş adet direk tarafından taşınan bu parça 4,5 metre ile 9 metre uzunluğunda ve üç metre ile beş metre veya daha fazla genişlikle olabilir. Bu parçalar ıstar veya mutafalarda dokunur. Bir çadır genellikle beş parçadan meydana gelir, büyükleri yedi parça olur. Kanatlar yanyana getirilerek dikilir. Bunun için kanatlar düzgünce bir yere serilir. Kanatların dar kenarları saçaklıdır. Bir tarafında, kanadın saçakları arasından düzgün birer ağaç geçirilerek bu ağaçların başlarına uzun birer ip bağlanır. Bu ipler, her kanat için ayrıca hazırlanmış bir kazığa, bir kaç kişi tarafından asılmak ve iyice gerdirilmek suretiyle bağlanır ve kazıklara çakılır. Bu şekilde gerdirilen kanatlar usta birisi tarafından dikilir. Çadırı herkes dikemez. Bu bir tecrübe ve ustalık işidir. Kanatlar dikilirken, diğer bir kimse, kanatlarda kırışıklık kalmaması için kalın bir sopa ile kanatlara devamlı olarak vurur. Çadır dikilirken muhakkak bir koyun veya davar kesilir ve orada çadırı dikmeye yardım edenlere yemek verilir[2].

Üst kısmında stillerin üzerine gelen 15-20 cm eninde bir şerit çadırın etrafını dolaşır ki buna bazı yörelerde "Saçak" denilmektedir.

Sitil ve kapaklar, çadırın ön, arka ve yanlarını örten parçalardır.

Çadıra cepheden bakıldığında en baştaki direğe "ön direk" sırasıyla aynı hizada ve ortadaki direğe "Orta direk", en arkadakine ise "arka direk" denilir.

Çadırın tabanında hasır, onun üzerinde ise çadırın büyüklüğüne göre bir veya daha fazla keçe, dokuma yaygılar bulunur.

V.ÇADIR İÇİ

Çadırın içinde bulunan malzemeyi şu şekilde sıralayabiliriz.

Kahve takımı, lamba, fener, kaşıklık, dibek, el taşı, yayık, salıncak, su kabakları, tezgah, tencere, saç, sacayak, oklava, şiş (ekmek çevirecek), ibrik, namazlık, ekmeğe soğarası, deve havutu, merkep palanı, tokmak, tokaç, kazan tenekesi, kevgir, serek, (Çadırın önüne serilir) kahve değirmeni tüfek, kılıflı kaval, düdüktük, kemençe, bağlama vb. gibi)

İlk defa dokunup kurulan, yeni kullanılan çadır az da olsa yağmuru geçirir. Yağmur esnasında veya yağmurdan sonra çadır stil ve kapakları özellikle üst örtü iç taraftan süpürge ile süpürülür. Çadırın içindeki ocakta çıkan dumanların isleri gözle yapışır ve çadır yağmuru geçirmez hale gelir. Bir çadırın ömrü yaklaşık olarak 25-30 yıl kadardır.

Fakirlerin çadırları biraz daha küçük olur. En büyük çadır aşiret reisinin çadırıdır. Aşiret reisinin bir de misafirleri için ayrı bir çadırı bulunur ki buna "Oba Çadırı" denilir.

Dıştan baş direğinin olduğu tarafa, saçaklara, nazara karşı nal, kaplumbağa kabuğu gibi şeyler bağlanır. Çadırın içinde ise âlâ çuvalların üzerine kaplumbağa kabuğu, çuvallın ön tarafına ve gövdesine gelecek şekilde ters olarak silah da bağlanabilir.

Yörüklerin içlerinde eşyalarını sakladıkları yatay şeritler halinde dokunmuş "âlâ çuval" dedikleri çuvallar mevcuttur. Bunlar aynı zamanda çadıra gelen misafirlerin oturunca sırtlarını dayayabilecekleri rahat ve gösterişli bir dayanak görevini görürler. Bu çuvallar, tezgahta çift olarak dokunurlar ve göç esnasında her bir çift, deveye biri bir yanda diğeri diğeri bir yanda olmak üzere yüklenir. Desenler, Yörüklerin "kırtme" dedikleri Sumak tarzı dokumayla yapılmıştır. Çuvallardaki desenlere, "Alyanak, Gökdüayak ve kırk budak", gibi isimler verilmektedir. İçlerinde Bulgur ve un saklanan çuvalların yanısıra, elbiselerin saklandığı çuvallarda bulunmaktadır.

VİSONUÇ

Karaçadır ve Topak evi beraber ele aldığımızda şu saptamaları görebiliriz.

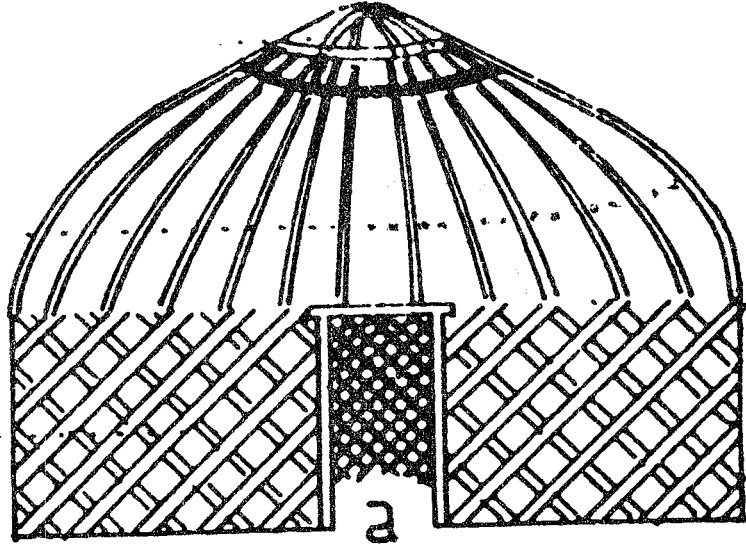
Karaçadır'ı kadın dokur, ve kadın diker ve kadın toplar. Ama, topakev, keçenin yapımı dahil tamamı ile erkeğe aittir. Türkler Orta Asya'da iken kadının ailede büyük bir önemi vardı, ama Türklerin, Araplar ile ilişkilerinin neticesinde kadın ikinci plana düşerek, ve her türlü iş kendilerine bırakılmıştı. Karaçadır, sıcaktan Topak ev ise soğuk ve rutubetten korunmak için ideal bir mesken yapısıdır. Her ikisinin de taşınması, kurulması, yapımı kolay, gerektiğinde bölmeler ile ayrılabilirdi için, göçebe toplumları tarafından tercih edilmektedir. Karaçadır, keçe kılından yapılırken, Topak ev keçeden, koyun yününden yapılmaktadır.

Gün geçtikçe, Yörükler yerleşik hayata geçmektedirler. Eskiden develer ile gidilen yaylalara bugün kamyonlar ile gidilmekte, kurulan kıl çadırlarının yerini bugün, biriktiren yapılmış iki katlı yayla evleri almaktadır.

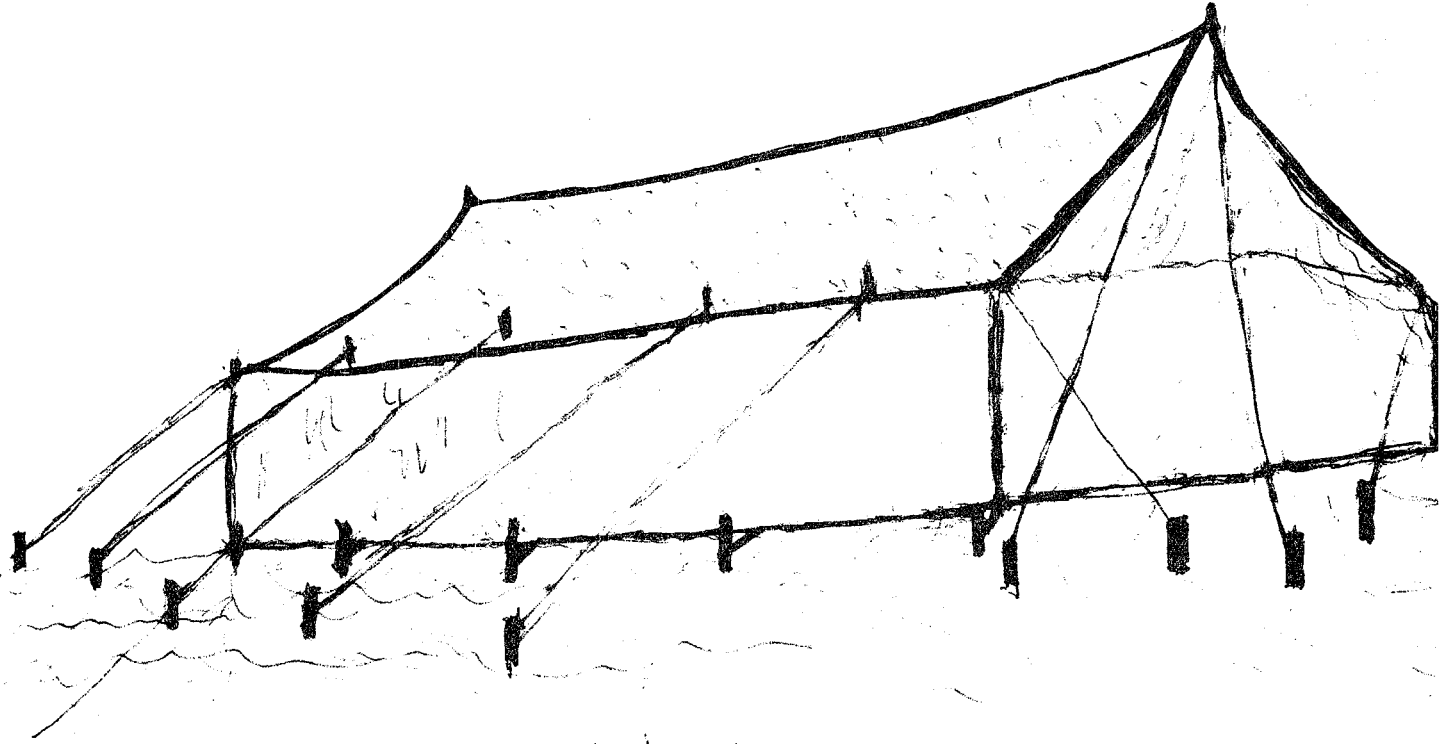
YARARLANILAN KAYNAKLAR

[1]- Abdülkadir İnan, "Orta Asya Türklerinde Çadır ve Kımız", T.Folklor Araş. Temmuz 1973, sayı:288.

[2]- Kutlu Özen, "Sivas Yöresinde Geleneksel Türk Çadırcılığı", K.ve T.Bak, Milli Folklor Araş. Dairesi yay. 1990.

Şema 1: Topakev

Kılçadır

Şema 2: Kıl Çadır